

Лаврут О.О.

Донецький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

**ОЗДОРОВЛЕННЯ УЧНІВ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ ШКІЛ УРСР
У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ 1940-х – НАПРИКІНЦІ 1980-х рр.**

Збереження та примноження потенціалу підростаючого покоління є запорукою розвитку держави. Це розуміли і в СРСР, і в УРСР зокрема. У статті наголошено, що радянське суспільство пропонувало різні варіації цього, створюючи піонерські табори, табори праці і відпочинку. Вони були розраховані на дітей та підлітків у межах свого населеного пункту та поза ним. У роботі розглянуто процес створення закладів за підтримки профспілок і відомств у системі ВЦРПС для дітей їх співробітників, які працювали на підприємствах та установах. Рівень матеріального забезпечення табору залежав від бюджету підприємства. Оздоровлення школярів відбувалося у піонерських таборах, які були виховно-оздоровчою установою в УРСР. Зазначено, що їх діяльність організовувалася у канікулярний період школярів профспілковими, комсомольськими, господарськими організаціями, колгоспами, радгоспами, органами народної освіти, закладами охорони здоров'я, комітетами з фізичної культури і спорту тощо. Траплялося, що відомчі табори мали профільний характер і були пов'язані із діяльністю тієї чи іншої установи. Наголошено, що вони стали продовженням загонової діяльності в літній період, де дітей долучали до спортивного та військово-патріотичного виховання. Тут школярі створювали тимчасові піонерські дружини і загони. Вони долучалися до різних дитячих самодіяльних колективів за інтересами, організовували військово-спортивні ігри. З'ясовано, що діти часто надавали допомогу жителям села і вели просвітницьку роботу серед місцевих. Забезпечення таборів залежало від кошторису профспілки або іншої установи, яка фінансувала оздоровчу кампанію. Проте, як правило, воно залишалося задовільним. Для роботи з дітьми готували й відповідних кадрів. У статті акцентовано на тому, що перебування школярів у таких закладах обумовлювалося не лише зовнішньою турботою держави, а й ідеологічними чинниками, які полягали у контролі й без того організованого дозвілля, адже діти значний час перебували у таких закладах, долучаючи їх до колективної діяльності, формуючи відповідні почуття, ставлення не лише у процесі оздоровлення, а й повернувшись додому чи у школу і продовжуючи виконувати власні соціальні функції та ролі у радянському суспільстві.

Ключові слова: табори, заклади, школярі, педагоги, відділи освіти, забезпечення, ідеологія, чинник.

Постановка проблеми. Здоров'я підростаючого покоління є важливим для його майбутнього і майбутнього суспільства і нації. Фактори, які впливають на його показники є різними і носять як суб'єктивний, так і об'єктивний характер. Однією із передумов є турбота про нього і здійснення превентивних заходів. Дотримання санітарно-гігієнічних правил і норм поведінки, збалансоване харчування, оздоровлення стануть передумовою формування здорової, а відтак і успішної нації. Саме на останній аспекту ми звертаємо нашу дослідницьку увагу – на період від другої половини 1940-х – кінець 1980-х рр., коли УРСР пройшла шлях від руйнівних наслідків Другої світової війни до, фактично, відродження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль профспілок в оздоровленні школярів пері-

оду «Відлиги» стало темою дослідження для М. Докашенка, який наголошував на політичній підтримці влади, що обумовлювалося ідеологічним впливом на учнівство та організованим характером відпочинку, оздоровлення і дозвілля. З іншого боку, як зазначає автор, турбота про молодше покоління стало показовою і створювало обличчя радянського режиму із гуманною складовою, адже це впливало на формування позитивної думки і підтримки влади у майбутньому [1, с. 22–37]. Л. Іванова вивчила нормативно-правові аспекти проблеми та її дефініції [2 с. 141–147]. О. Козікова звернула увагу на медичні аспекти оздоровлення дітей, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС [3], проте власне дослідження учнівства залишилося осторонь уваги науковців.

Постановка завдання. Тому, метою нашого дослідження є вивчення механізмів оздоровлення школярів в УРСР у другій половині 1940-х – наприкінці 1980-х років. Задля цього необхідно вивчити джерельну базу дослідження, виокремити особливості процесу у різних регіонах УРСР і вцілому в УРСР, з'ясувати напрямки діяльності учнів, окреслити перспективи подальших наукових пошуків.

Виклад основного матеріалу дослідження. По закінченню навчального року школярі мали відпочити. Одними із таких закладів, де це відбувалося, стали піонерські табори. У повоєнний період – до початку 1990-х років, більшість із них в СРСР створювалася за профспілковим або відомчим принципом у системі ВЦРПС – при підприємствах та установах для дітей співробітників. Іноді відомчі табори мали профільний характер, пов'язаний з діяльністю тієї чи іншої установи. Рівень матеріального забезпечення табору також залежав від бюджету підприємства. Оздоровлення школярів відбувалося у піонерських таборах, які були виховно-оздоровчою установою в УРСР зокрема і вцілому в СРСР. Вони організовувалися на час шкільних канікул профспілковими, комсомольськими, господарськими організаціями, колгоспами, радгоспами, органами народної освіти, закладами охорони здоров'я, комітетами з фізичної культури і спорту тощо. Табори створювалися як за місцем проживання учнів, так і віддалено. Вони стали продовженням загонової діяльності в літній період, де дітей долучали до спортивного та військово-патріотичного виховання. Окрім цього, функціонували і табори праці і відпочинку. У період місячника підготовки до «трудового літа» заключали трудові договори між таборами праці і відпочинку і господарствами. Визначали трудові об'єкти усіх видів оздоровчих закладів. Крім цього в усіх містах, як правило при школах, створювалися «міські» табори з денним перебуванням піонерів.

Президія Української республіканської ради профспілок від 13 жовтня 1953 р. прийняла постанову «Про підсумки проведення оздоровлення дітей в піонерських таборах влітку 1953 року». Згідно із документом, влітку 1953 р. направлено на відпочинок у заміські піонерські табори майже 400 тис. школярів [4, арк. 152]. Увагу приділяли створенню профільних таборів, зокрема спортивних на базі дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Значна увага приділялася організації туристсько-краєзнавчої роботи. Туристичні станції мали працювати з повним навантаженням ціле літо [5, арк. 102].

У рішенні виконкому Львівської обласної (сільської) Ради депутатів трудящих «Про оздоровлення дітей влітку 1963 р.» від 11 травня 1963 р. зверталася увага на здійсненні організаційних та інших заходів щодо вирішення цього питання. Документ затвердив план оздоровлення дітей з 1 червня по 1 вересня 1963 р. у кількості майже 23,5 тис. осіб. Обласне управління виробництва і заготівель сільськогосподарських продуктів мало охопити колгоспними і міжколгоспними оздоровчими таборами 5,5 тис. дітей. Виконкоми районних рад депутатів трудящих, обласні відділи народної освіти, охорони здоров'я та обласне управління виробництва і заготівель сільськогосподарських продуктів разом із профспілковими та комсомольськими організаціями, правліннями колгоспів, радгоспів опрацьовували і затверджували мережу дитячих оздоровчих закладів необхідними приміщеннями, твердим та м'яким інвентарем. Туди відправляли педагогів і лікарів, які мали досвід роботи з дітьми. Вони мали дотримуватися основного законодавства про освіту і «Морального кодексу будівника комунізму», поєднуючи працю із відпочинком. За роботою дитячих оздоровчих закладів встановлювався контроль [6, арк. 46].

На Львівщині обласний відділ народної освіти організував туристсько-спортивні табори у Карпатах «Верховина» розраховані на 600 осіб, «Карпати» – на 900, «Полонина» – 600 осіб відповідно, туристсько-спортивний табір у м. Одесі – на 210, у Криму – на 150, обласному таборі юних натуралістів – на 240 осіб відповідно; обласні дитячі екскурсійно-туристичні сезонні бази у м. Львові, якими були охоплені 2,5 тис. дітей, у м. Дрогобичі – 1 тис., у Славську – 1 тис. відповідно. Була затверджена дотація на витрати оздоровчим закладам за рахунок загальних асигнувань обласного бюджету у сумі 50, 5 тис. крб, але з неї 35 тис. крб надав виконком Львівської обласної (сільської) Ради депутатів трудящих. Облспоживспілка мала забезпечити продуктами харчування відповідним асортиментом, а також іграшками і літературою [7, арк. 12]. Обласні відділи охорони здоров'я відповідали за своєчасний медичний огляд дітей та медико-санітарне обслуговування дитячих оздоровчих закладів фахівцями. Обласні управління культури забезпечували влітку культурне обслуговування закладів художніми та науково-популярними кінофільмами, виставами пересувних театрів та концертами філармоній [8, арк. 45].

Обласні відділи народної освіти надсилали інформацію Міністерству народної освіти про

підготовку до літнього відпочинку учнівства. Так, Львівський облвнв спільно із профспілковими, комсомольськими організаціями провів рейд перевірки готовності відділів народної освіти, педагогічних колективів шкіл, господарських, будівельних організацій до літнього відпочинку школярів. Здійснили 16 рейдів, які обстежили 19 районів, 43 господарські і 9 будівельні організації. Перевірка засвідчила, що більшість організацій підготовлена до літнього відпочинку школярів. Улітку 1979 р. працювали 700 оздоровчих закладів, які охопили 231 тис. учнів. Щодо трудової підготовки, то лише в системі народної освіти працювали 263 табори праці і відпочинку, у т.ч. і 15 стаціонарних [9, арк. 60]. Вони працювали, в основному, у 3 зміни по 260 осіб у кожній. Понад 6 тис. учнів шкіл Львова і міст обласного підпорядкування відпочивали у таборах, які організовані у колгоспах і радгоспах області, 3 тис. відпочивали за межами регіону. Майже усі школи, які організували табори праці та відпочинку, уклали договори з радгоспами і колгоспами на утримання таборів, визначені були обсяги робіт для старшокласників. У колгоспах складені плани сільськогосподарських робіт, закріплені за таборами агрономи. Значна частина учнів закріплена за комбайнами та транспортно-збиральними комплексами. Окрім таборів праці та відпочинку були створені 1018 трудових загонів старшокласників, які працювали на підприємствах легкої та харчової промисловості та у сфері обслуговування [10, арк. 61].

На виконкомі районних рад депутатів трудящих, обласні відділи народної освіти, комсомольські і профспілкові організації лягало забезпечення організованого і культурного відпочинку дітей у містах і робітничих селищах, позашкільних дитячих закладах, організація ігрових і спортивних майданчиків [11, арк. 145]. Так, Київський облвиконком і облпрофспілка прийняли постанову «Про організацію оздоровлення дітей і підлітків влітку 1985 р.» від 22 квітня 1985 р. Вона знову акцентувала на необхідності укріплення матеріальної бази оздоровчих закладів через придбання спортивного інвентаря, ігор та палаток. У більшості шкіл були відремонтовані приміщення для спальних та ігрових кімнат, підготовлені спортивні майданчики й спортивний інвентар. Позитивно було вирішене питання із матеріальною базою у Яготинському, Бориспільському, Ставищенському, Києво-Святошинському районах, містах: Білій Церкві, Прип'яті, Бровари, Фастові та інших [12, арк. 101]. Виховна робота в піонерських таборах відбувалася на основі враху-

вання вікових особливостей дітей, їх знань і запитів. «Під час проведення цієї роботи основну увагу приділили вихованню у школярів почуття любові до Батьківщини, колективізму, дисциплінованості, навиків самообслуговування». У піонерських таборах працювали різні гуртки, фізкультурні секції. Школярі брали участь у походах і екскурсіях [13, арк. 152].

Окрім цього у організації та діяльності таборів були й недоліки: не усі колгоспи мали змогу забезпечити «належний фронт робіт» для учнів протягом усього канікулярного періоду, у результаті чого частина таборів були малочисельними. Переважна більшість таборів працювала у пристосованих приміщеннях шкіл, які на канікулах ремонтувалися, у зв'язку з чим не забезпечувалися нормальні умови для декільказмінної роботи таборів. Запізнавалися із кооперуванням коштів на будівництво стаціонарних таборів підприємства. Не вирішено питання оплати відряджень учителям, які від'їжджали з групами учнів у південні області УРСР. У наступні роки ці питання також залишалися нагальними [14, арк. 62].

Серед недоліків відмічали невиконання запланованого. У 1953 р. план відпочинку дітей, встановлений ВЦРПС в УРСР у кількості майже 450 тис. особи недовиконано на 54 тис. осіб (особливо це стосувалося комітетів профспілок робітників легкої і харчової промисловості, лісової і паперової, нафтової промисловості, промисловості будівельних матеріалів та авіапрацівників) через відсутність заповнених місць дітьми. Наприклад, у Сталінській області у першій зміні не використано 2,7 тис. місць, Дніпропетровській – майже 1,5, Київській – 350, Запорізькій – 340, Одеській – 260 відповідно тощо. Профспілкові та інші організації, не дивлячись на велику кількість стаціонарних піонерських таборів, які знаходилися у їх розпорядженні, слабо вимагали від своїх ЦК профспілок швидкого вирішення питання щодо будівництва необхідної кількості піонерських таборів, чим майже щороку ставили під загрозу виконання плану оздоровлення дітей. Залишалося актуальним питання кадрового забезпечення. Окремі профспілкові організації «проявили безпечність у підборі і навчанні працівників» піонерських таборів, внаслідок чого мали місце випадки, коли начальники, педагоги, піонервожаті, медичні працівники і фізкультурні керівники підбиралися наспіх, без належної перевірки знань і досвіду роботи з дітьми, внаслідок чого було замінено цих працівників. Така ситуація, зокрема, склалася у Львівській області: не

відповідали власному призначенню 10 начальників піонертаборів, 16 педагогів і піонервожатих, 20 фізкультурних керівників; у Київській області – 9, 20, 70 і 12 відповідно [15, арк. 62].

Пізніше для роботи у літніх таборах підібрані та навчені кадри через проведення зональних семінарів начальників таборів праці та відпочинку, семінари директорів і методистів Будинків піонерів. Районні та міські методичні кабінети разом із ними організовували семінари для начальників пришкільних піонерських таборів і старших піонервожатих. Ці питання розглядалися на нарадах завідувачів та інспекторів районних і міських відділів народної освіти, а Будинки піонерів готували методичні рекомендації на допомогу старшим та загоновим піонервожатим [16, арк. 101].

У піонерських таборах існували хиби у медичному обслуговуванні дітей: у таборах «Заводу імені 61 Комунара», обкому профспілки робітників промисловості і будівельних матеріалів торговельного порту Миколаївської області і піонерських таборах профспілки працівників комунального господарства, держустанов, заводу «Червоний профінтерн» Дніпропетровської області. Президія Української республіканської ради профспілок УРСР відмічала незадовільну роботу з організації і керівництва літнього відпочинку дітей Дніпропетровської, Дрогобицької, Сталінської, Закарпатської, Миколаївської, Ровенської, Херсонської обласних рад профспілок [17, арк. 153].

Тому, на майбутнє Президія акцентувала на своєчасному плануванні відпочинку та оздоровленню дітей, встановленні термінів закінчення будівництва нових стаціонарних піонерських таборів і проведення капітального та поточного ремонту. Необхідно було звернути увагу і на забезпечення м'якого і твердого інвентаря, надаючи заявки на одержання коштів і фондів; орієнтовний план оздоровлення дітей і суму видатків на майбутній рік. Обласні ради профспілок разом з органами народної освіти мали прикріпити за профспілками, які не мали стаціонарних піонерських таборів, на правах оренди шкільні приміщення. Якщо пропускна спроможність таборів невелика, то необхідно було порушувати клопотання перед ЦК профспілкою про їх збільшення [18, арк. 154].

Для відпочину і зміцнення здоров'я дітей достатньо було 21 день, як зазначали у документі. Це дало б можливість збільшити пропускну спроможність для відпочинку у піонерських таборах, про що просили зважити секретаріат ВЦРПС на майбутнє. Особливу увагу приділяли техніці без-

пеки учнів під час літніх трудових робіт і попередження нещасних випадків на воді, здійснюючи підготовку спеціальних інструкторів з навчання школярів плаванню. Усі діти, які не уміли плавати, були взяті на облік і з ними здійснювалася відповідна робота [19, арк. 155].

Все ж, владі не вдалося охопити усіх школярів організованими формами відпочинку, оскільки їх питома вага складала менше 2/3 [20, арк. 102]. Слабкою залишалася матеріальна база у окремих школах Васильківського, Поліського, Миронівського, Володарського та інших районів, де через відсутність спального інвентаря не організований денний сон дітей у пришкільних піонерських таборах. Пришкільні піонерські табори охоплювали, у більшості, учнів 1–4 класів, табори відпочинку – 7–9 класів, а учні 5–6 класів залишалися поза організаційних форм оздоровлення. Робота оздоровчих закладів була спланована, в основному, на червень – липень. Тільки 15 % таборів праці та відпочинку мали працювати у липні – серпні [21, арк. 102]. Траплялися випадки невиконання санітарно-гігієнічного режиму. Деякі заклади оздоровчих закладів не отримали санітарні паспорти за різними причинами, що ускладнювало роботу з оздоровлення дітей [22, арк. 103].

Висновки. Оздоровлення учнів шкіл УРСР другої половини 1940-х – кінця 1980-х рр. залишалося важливою складовою державної політики. Влада намагалася створювати відповідні умови, надаючи відповідні матеріальні і людські ресурси. Піонерські табори, табори праці і відпочинку стали тими закладами, де це відбувалося. В основному, підготовка здійснювалася заздалегідь, чим займалися профспілкові та інші організації. Держава висувала вимогу якнайбільше охопити учнівство організованими формами оздоровлення, що включало і дозвілля і трудову діяльність, наближення дітей до виробництва, що формувало у них відчуття причетності та, фактично, повної участі у житті радянського соціуму. У цих закладах здійснювалася відповідна й ідеологічна робота, яка спрямована на становлення і розвиток комуністичного світогляду підростаючого покоління, чим у майбутньому користувалася влада. Діяльність молоді стала важливим вектором розвитку тогочасного соціуму.

На майбутнє варто звернути увагу на організацію дозвілля поза межами навчальної діяльності учнів задля формування повної картини буття школярства УРСР зазначеного періоду.

Список літератури:

1. Докашенко М. Профспілки та організація літнього відпочинку школярів. До характеристики політичних граней «відлиги». *Гуманітарний вісник*. Число 28. Вип. 12. С. 22–37. URL: <https://er.chdtu.edu.ua/bitstream/chstu/2030/1/4.pdf> (дата звернення: 17.05.2022).
2. Іванова Л. І. Аналіз законодавчої бази становлення в Україні роботи з учнями із відхиленням у стані здоров'я. Педагогіка формування творчої особистості. С. 141–147. <http://www.pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2015/43/22.pdf> (дата звернення: 11.05.2022).
3. Козікова О. А. Дослідження здоров'я та способу життя сімей, які постраждали внаслідок аварії на ЧАЕС, та розробка моделі профілактичних заходів : автореф. дис... канд. мед. наук: 14.02.03. Київ, 2002.
4. Постанови президіуму Української республіканської ради профспілок з січня 1953 р. В.Ц.Р.П.С. Миколаївська обласна рада професійних спілок. 10 січня 1953 р. – 10 грудня 1953 р. 179 арк. // Державний архів Миколаївської області (ДАМО). Ф. Р 2812. Оп. 1. Спр. 1513.
5. Доповідні записки, довідки та інформації з питань народної освіти. – 2 січня 1985 р. – 10 червня 1985 р. 116 арк. // Державний архів Київської області (ДАКО). Ф. Р 144. Оп. 10. Спр. 391.
6. Рішення і розпорядження виконкому Львівської обласної промислової Ради депутатів трудящих за 1963 р. – 16 лютого 1963 р. – 26 грудня 1963 р. 145 арк. // Державний архів Львівської області (ДАЛО). Ф. Р 163. Оп. 8. Спр. 873.
7. Там само.
8. Там само.
9. Доповіді про стан народної освіти і роботу установ народної освіти за 1979–1979 р. 62 арк. // ДАЛО. Ф. Р 163. Оп. 9. Спр. 1279.
10. Там само.
11. Рішення і розпорядження виконкому Львівської обласної промислової Ради депутатів трудящих за 1963 р. – 16 лютого 1963 р. – 26 грудня 1963 р. 145 арк. // ДАЛО. Ф. Р 163. Оп. 8. Спр. 873.
12. Доповідні записки, довідки та інформації з питань народної освіти. – 2 січня 1985 р. – 10 червня 1985 р. 116 арк. // ДАКО. Ф. Р 144. Оп. 10. Спр. 391.
13. Постанови президіуму Української республіканської ради профспілок з січня 1953 р. В.Ц.Р.П.С. Миколаївська обласна рада професійних спілок. 10 січня 1953 р. – 10 грудня 1953 р. 179 арк. // ДАМО. Ф. Р 2812. Оп. 1. Спр. 1513.
14. Доповіді про стан народної освіти і роботу установ народної освіти за 1979 р. – 1979 р. 62 арк. // ДАЛО. Ф. Р 163. Оп. 9. Спр. 1279.
15. Постанови президіуму Української республіканської ради профспілок з січня 1953 р. В.Ц.Р.П.С. Миколаївська обласна рада професійних спілок. 10 січня 1953 р. – 10 грудня 1953 р. 179 арк. // ДАМО. Ф. Р 2812. Оп. 1. Спр. 1513.
16. Доповідні записки, довідки та інформації з питань народної освіти. – 2 січня 1985 р. – 10 червня 1985 р. 116 арк. // ДАКО. Ф. Р 144. Оп. 10. Спр. 391.
17. Постанови президіуму Української республіканської ради профспілок з січня 1953 р. В.Ц.Р.П.С. Миколаївська обласна рада професійних спілок. 10 січня 1953 р. – 10 грудня 1953 р. 179 арк. // ДАМО. Ф. Р 2812. Оп. 1. Спр. 1513. В.Ц.С.П.С.
18. Там само.
19. Там само.
20. Доповідні записки, довідки та інформації з питань народної освіти. – 2 січня 1985 р. – 10 червня 1985 р. 116 арк. Арк. 102. // ДАКО. Ф. Р 144. Оп. 10. Спр. 391.
21. Там само.
22. Там само.

Lavrut O.A. RECOVERY OF PUPILS IN SECONDARY SCHOOLS OF THE USSR IN THE SECOND HALF OF THE 1940S – LATE 1980S.

Preserving and increasing the potential of the younger generation is the key to the development of the state. This was understood both in the USSR and in the USSR in particular. The article emphasizes that Soviet society offered different variations of this, creating pioneer camps, labor and recreation camps. They were designed for children and adolescents within and outside their community. The paper considers the process of creating institutions with the support of trade unions and departments in the system of VCCPS for the children of their employees who worked at enterprises and institutions. The level of material support of the camp depended on the budget of the enterprise. Rehabilitation of schoolchildren took place in pioneer camps, which were an educational and health institution in the USSR. It is noted that their activities were organized during the holidays by trade unions, Komsomol, economic organizations, collective farms, state farms, public education

institutions, health care institutions, committees on physical culture and sports, etc. It happened that departmental camps had a profile character and were connected with the activities of one or another institution. It was emphasized that they became a continuation of the detachment's activities in the summer, where children were involved in sports and military-patriotic education. Here the students created temporary pioneer wives and detachments. They joined various children's amateur groups of interest, organized military sports games. It was found that the children often helped the villagers and carried out educational work among the locals. The provision of the camps depended on the budget of the trade union or other institution that financed the health campaign. However, as a rule, it remained satisfactory. Appropriate personnel were also trained to work with children. The article emphasizes that the stay of pupils in such institutions was determined not only by the external concern of the state, but also by ideological factors, which were to control the already organized leisure, because children spent a lot of time in such institutions, involving them in collective activities. appropriate feelings, attitudes not only in the process of recovery, but also returning home or school and continuing to perform their own social functions and roles in Soviet society.

Key words: *camps, institutions, pupils, teachers, education departments, support, ideology, factor.*